

УДК 338.439.025.1(477):338.439(100)

Оксана СЕНИШИН

СВІТОВИЙ ДОСВІД ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ РОЗВИТКУ АГРОПРОДОВОЛЬЧОГО КОМПЛЕКСУ ТА НАПРЯМИ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПРАКТИЦІ

Досліджено питання державної підтримки продовольчого комплексу в провідних країнах світу. Проаналізовано світовий досвід державної підтримки продовольства країн ЄС, Сполучених Штатів Америки, Канади, країн Північної Європи, низки країн, що розвиваються. Описано основні напрями застосування світового досвіду державного регулювання розвитку агропродовольчого комплексу в Україні в умовах її інтеграції до світового продовольчого ринку.

The state support of food complex in the leading countries of the world is investigated. The world experience of state support of food in the EU, the United States, Canada, the North Europe countries, several developing countries are analyzed. The main directions of international experience's application in state regulation of agrofood complex in the Ukraine in the condition of its integration into the global food market are described.

Ключові слова: продовольство, продовольчий комплекс, агропродовольчий комплекс, продовольчий ринок, агробізнес, державна підтримка продовольчого комплексу, продовольча безпека.

Keywords: food, food complex, agrofood complex, food market, agrobusiness, state support of food complex, food security.

Проблеми продовольчого забезпечення в різних країнах мають і загальні риси, й істотні розбіжності, пов'язані з менталітетом мешканців, національними традиціями, рівнем розвитку продуктивних сил і виробничих відносин, місцем країни у світовому господарстві. Загальним є те, що надійне продовольче забезпечення населення за рахунок власного виробництва має важливе стратегічне значення і становить головну функцію держави, оскільки від цього залежить не тільки продовольча, але й національна безпека країни.

Вивчення монографічних джерел з питань удосконалення механізму державної підтримки продовольчого комплексу доводить, що у провідних країнах світу державна підтримка агропродовольчого комплексу є важливим напрямом їх економічної політики. Відповідно до даних, наведених спеціалістами Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), у період 1989–1991 рр. бюджетні асигнування, надані сільському господарству в 24 провідних країнах-членах ОЕСР, становили 404 млрд. дол. При цьому

© Оксана Сенишин, 2012.

основна частина витрат припала на країни ЄС (213 млрд. дол.) та США (101 млрд. дол.) [1, с. 11]. Такий рівень державної підтримки підтвердив позитивний вплив інституційних чинників довгострокового характеру на систему сільгоспвиробників.

У вітчизняній економічній літературі приділено достатньо уваги адаптації агропродовольчої політики держави до ринкової економіки [2–3; 4–5; 6; 7; 8], однак чимало питань стосовно напрямів застосування в Україні світового досвіду державного регулювання розвитку агропродовольчого комплексу в умовах інтеграції країни до світового продовольчого ринку залишаються недостатньо дослідженими.

Проблемам стратегічного розвитку продовольчого ринку та його функціонування присвячені праці В. Я. Амбросова, О. В. Березіна, В. С. Бондаря, О. Б. Бутнік-Сіверського, О. М. Варченка, А. Ф. Гончара, Л. В. Дейнеко, А. О. Заїнчковського, М. В. Калінчика, В. Г. Кухти, Д. Крисанова, А. С. Лисецького, В. В. Лиськова, М. Й. Маліка, Л. О. Мармуль, Т. Л. Мостенської, В. Осадчука, Б. Я. Панасюка, Б. Й. Пасхавера, П. Т. Саблука, М. П. Сичевського, О. П. Сологуб, В. І. Топіхи, А. В. Фурси, Л. Г. Чернюк, О. В. Шибаніної та інших фахівців.

Серед вітчизняних науковців, що займалися проблемами розроблення і прийняття управлінських рішень у галузі здійснення державної продовольчої політики, необхідно назвати: П. П. Борщевського, П. І. Гайдуцького, Б. М. Данилишина, Л. Д. Дейнеку, Ю. П. Лебединського, О. Ю. Лебединську, Є. Й. Майовця, І. Р. Михасюка, В. Я. Месселя-Веселяка, О. М. Онищенко, В. М. Трегобчука, В. В. Юрчишина, М. Д. Янків та ін.

Зауважимо, що питання світового досвіду державної підтримки розвитку агропродовольчого комплексу та напрями його використання у вітчизняній практиці висвітлюються у працях зарубіжних та вітчизняних вчених-економістів: Л. І. Абалкіна, М. І. Асаула, Д. П. Богині, В. Г. Бодрова, М. П. Вітковського, А. С. Гальчинського, О. В. Демченка, Й. С. Завадського, Ю. С. Коваленка, О. В. Крисального, І. І. Лукінова, С. В. Майстро, В. М. Малеса, О. М. Могильного, О. Г. Овчинникова, О. М. Онищенко, І. В. Охріменка, Г. В. Черевка, Б. А. Чернякова, Д. Шпаара та ін.

Метою дослідження є визначення напрямів державного регулювання агропродовольчого ринку, спрямованих на підвищення продовольчої безпеки України в умовах глобалізації, з урахуванням зарубіжного досвіду.

Сьогодні великий досвід державного регулювання і підтримки продовольчих ринків мають країни ЄС, США, Канада, країни Північної Європи, низка країн, що розвиваються. Його узагальнення дає змогу виділити такі основні завдання у системі державного регулювання [9, с. 63]:

- регулювання цін на продовольчу продукцію через різні механізми з метою забезпечення сільським товаровиробникам нормальних умов господарювання в роки з несприятливою для них кон'юнктурою ринку;
- обмеження обсягів і регулювання структури продовольчого виробництва з метою недопущення перевиробництва продукції;
- податкове регулювання, спрямоване на стимулювання розвитку аграрних підприємств з урахуванням їх особливостей (розміру, спеціалізації тощо);

- широке застосування кредитної форми підтримки шляхом здешевлення процентів і відшкодування (відстрочення) платежів основного боргу;
- економічна підтримка аграрних підприємств, що потрапили в несприятливі природно-кліматичні умови;
- регулювання експортно-імпортних операцій на сільськогосподарську сировину і продовольство;
- державне фінансування найважливіших програм розвитку аграрного сектору (боротьба з водною та вітровою ерозією ґрунту тощо);
- наукове й інформаційне забезпечення сільських товаровиробників та їх соціальна підтримка.

Провідні країни світу розглядають продовольчу безпеку як важливу умову внутрішньої соціальної й політичної стабільності країни та її зовнішньої економічної незалежності. Тільки такий підхід, як свідчить практика, забезпечує стабілізацію й нарощування виробництва сільськогосподарської продукції й продовольчих товарів і сприяє їхньому споживанню населенням згідно з науково обґрунтованими нормами, що показано у табл. 1.

Таблиця 1

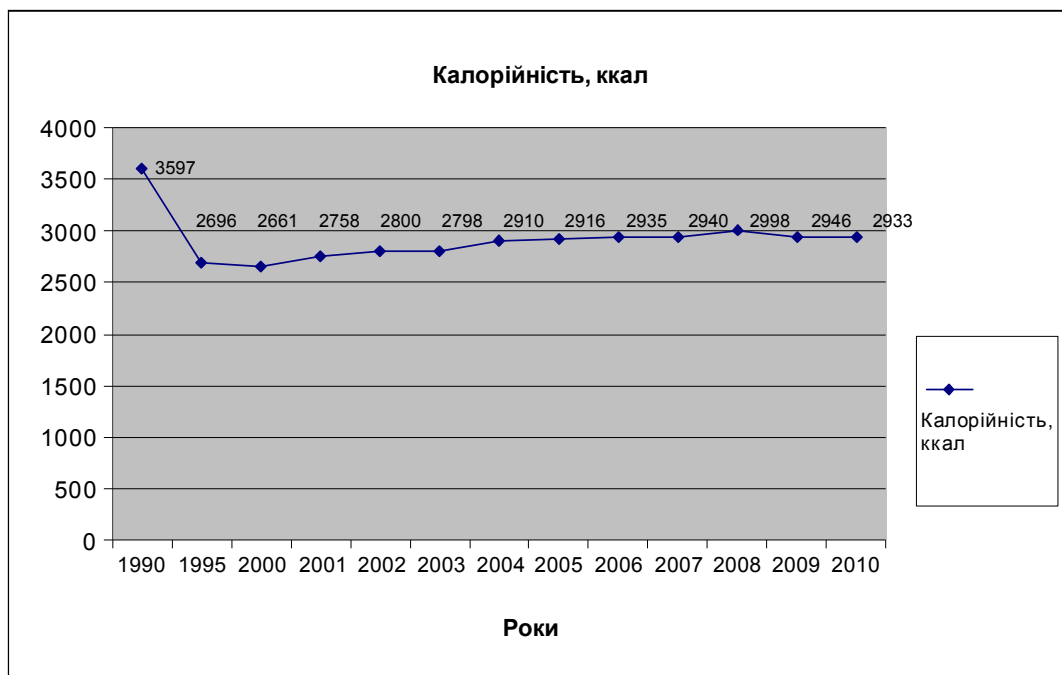
**Середньостатистичні дані споживання продуктів харчування
у країнах світу на особу (за рік, кг)**

Продукти харчування	Споживання за країнами						
	Україна	Польща	Канада	США	Велика Британія	Німеччина	Франція
Хліб і хлібобулочні вироби	120	119	75	105	87	80	83
Картопля	126	130	69	57	112	73	84
Овочі і баштанні	104	121	90	124	88	93	136
М'ясо і м'ясопродукти	52	62	96	116	82	86	94
Молоко і молочні продукти	206	291	301	267	327	430	434
Яйця, шт.	198	196	210	250	218	223	275
Цукор	33	41	42	30	32	36	34
Риба і рибпродукти	9	11	13	11	12	14	25
Фрукти і ягоди	32	57	116	100	98	156	93

Джерело: Таблиці споживання продуктів харчування в окремих країнах світу. – Режим доступу: <http://www.uk.wikipedia.org/wiki>.

При цьому необхідно відзначити, що структура споживання продуктів харчування в розвинених країнах (США, Канада, Велика Британія, Франція, Німеччина) і пост-соціалістичних країнах (Україна, Польща) значно відрізняється. Так, в останніх переважає споживання більш дешевих продуктів харчування (хлібобулочні вироби, картопля), тоді як у розвинених країнах населення у зв'язку з більш високою платоспроможністю споживає більше тваринницької продукції, а також овочів і фруктів.

Невипадково середня енергетична цінність продуктів добового раціону на людину в розвинених країнах вища, ніж в інших (продукти харчування тваринного походження мають більш високу енергетичну цінність). Так, у США середня енергетична цінність продуктів добового раціону на людину становить 3896 ккал, у Канаді – 3590, країнах ЄС – 3456, тоді як у Польщі – 3400, Росії – 3054 ккал [3]. В Україні у 2010 р. даний показник був ще нижчим і склав усього 2933 ккал [10], що зумовлено структурою споживання продуктів харчування, а саме: більш високим рівнем споживання хлібобулочних продуктів і картоплі замість споживання інших складових продовольчого кошика – м'ясних і молочних продуктів, овочів, фруктів (рис. 1). Звичайно, при такому обсязі, якості й харчовій цінності їжі він не може містити достатньої кількості поживних компонентів, у т. ч. біологічно активних речовин (БАР).

Рис. 1. Динаміка калорійності середньодобового споживання продуктів харчування населенням України в розрахунку на одну людину за 1990–2010 рр., ккал [11, с. 144]

Аналіз досвіду США свідчить про те, що держава прагне регулювати процеси відтворення у сільському господарстві. Важливою складовою такого регулювання є фінансово-кредитна підтримка аграрного сектору економіки. Фінансування здійснюється шляхом виділення з державного бюджету асигнувань, спрямованих на цільові програми, що мають загальнонаціональне значення. На федеральному рівні розробляються дві великі цільові програми: стабілізація доходів і наукове забезпечення. Окрім цього, на федеральному рівні діє більше 10 міжгалузевих цільових програм, які різною мірою стосуються сільського господарства. До них належать, перш за все, такі програми, як консервація і вилучення земель, продовольча допомога бідним верствам населення, маркетинг та інспекція, соціальний розвиток сільської місцевості та ін. Бюджетні кошти, що розподіляються під ці програми, контролює на 80% Міністерство сільського господарства США через товарно-кредитну корпорацію (ТКК), решту засобів розподіляють через штати і місцеві органи управління [1, с. 12].

Останніми роками найпріоритетнішою програмою була державна система цін підтримки, яка тісно пов'язана з програмою консервації і вилучення з обороту сільсько-господарських угідь. Витрати ТКК на цю програму складали останніми роками від 30 до 50% всіх витрат федерального бюджету на сільське господарство.

Аналіз показує, що державна система підтримки агробізнесу у США складається з двох елементів: «заставної» ставки і «цільової» ціни. Фінансування цін підтримки більшою мірою пов'язане із «цільовою» ціною, оскільки механізм дії заставної ставки залежить від форми кредитування. Субсидіювання через «цільові» ціни здійснюється у вигляді прямих компенсаційних платежів. Фермер, реалізуючи свою продукцію на ринку, одержує за неї ціну, яка може бути нижчою від «цільової» ціни, а в кінці року, якщо він брав участь у програмі скорочення посівних площ, одержує різницю між «цільовою» і ринковою ціною.

Сьогодні бюджетним фінансуванням за програмою підтримки цін і доходів охоплено лише 1/3 американських ферм, при цьому 70% цих коштів отримують фермери із річним обсягом товарної продукції 100 тис. дол. і більше. З метою вирівнювання умов господарювання для фермерів у питанні бюджетного фінансування з 1986 р. введено обмеження дотацій у розмірі 50 тис. дол. на одну ферму.

Дослідження показали, що майже усі фермерські сім'ї США мають доходи від несільськогосподарської діяльності. Зауважимо, що на початку 90-х рр. вони щорічно становили більше 50% загального фермерського доходу. В кризові роки роль цих видів доходів для більшості фермерів набуває особливого значення.

Значною статтею державних витрат на агропродовольство є субсидіювання експорту продукції. Необхідність стимулювання експорту сільськогосподарських товарів виникла в США у зв'язку з утворенням значних їх надлишків, які не знаходять збуту всередині країни. В умовах зростаючого значення експорту для економіки і зовнішньої торгівлі США державне стимулювання здійснюється за двома каналами – за внутрішнім, тобто використанням аграрної продовольчої політики для підвищення конкурентоспроможності американської продукції за межами внутрішнього ринку, і за зовнішнім – засобами продовольчо-торговельної політики. Обидва ці напрями утворюють єдину систему,

пов'язану із загальними цілями посилення орієнтації американського сільського господарства на зовнішні ринки і усуненням тарифних та нетарифних бар'єрів, що перешкоджають аграрно-торговельній політиці США.

Заслугує на увагу й те, що на сьогодні у США активно використовується програма середньострокових кредитів у рамках Закону «Про продовольчу допомогу» для посилення орієнтації країн-імпортерів на тривалі закупівлі американської сільськогосподарської продукції. Зокрема, із 1986 р. держава стимулює фермерів продавати свою продукцію на зовнішніх ринках, компенсуючи їм різницю між ціною реалізації, тобто світовою ціною, і заставною ставкою у вигляді експортної компенсаційної надбавки. Введення такої надбавки дозволяє за допомогою державних субсидій без збитку для доходів фермерів підтримувати експорт на високому рівні навіть в умовах зниження світових цін. У сучасних умовах розвитку ринкової економіки частка США в світовому експорті багатьох видів сільськогосподарської продукції складає від 40 до 60%.

Зауважимо й те, що державний бюджет США покриває значні витрати за програмою «Продовольча допомога», до якої входять програми «Шкільні сніданки», «Продовольчі купони» та ін. Витрати за цією програмою з 1980 до 1990 р. зросли з 14,2 до 21,4 млрд. дол. У 2009–2010 рр. витрати лише на продовольчі талони і харчування для дітей зросли до 51,8 млрд. дол. [1, с. 12–13]. Ця програма охоплює не лише сільських жителів, а й усе малозабезпечене населення США.

Отже, доходимо висновку, що фінансування цільових програм, пов'язаних із продовольством та аграрним бізнесом, дозволяє за допомогою економічних важелів регулювати виробництво і розподіл певних видів сільськогосподарської продукції і продовольства, тобто впливати на фермерські господарства через субсидії, ціни, кредити і дотації, тим самим впливаючи на економіку ферм. Виходячи із цього, механізм і масштаби фінансування, їх функціональна спрямованість залежать від економічної ситуації, яка складається на внутрішньому ринку США і світовому продовольчому та аграрному ринках.

Підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва обумовлює потребу в позиковому капіталі для фінансування поточних і капітальних витрат [12, с. 41], тому у системі державного регулювання сільськогосподарського виробництва США важливим є функціонування механізмів сільськогосподарського кредитування. Ця система протягом усієї історії вирішувала такі завдання: забезпечення фермерам і підприємствам агробізнесу можливості отримання кредитних ресурсів на пільгових умовах; активне залучення у систему кредитування грошових коштів фермерів, фермерських кооперативів, а також приватного капіталу фірм і компаній продовольчого та агробізнесу.

Сільськогосподарські виробники використовують боргові засоби для різноманітних цілей, які можна поділити на позики нерухомого і рухомого майна. Так, фермери на пільгових умовах можуть отримати позики на купівлю техніки та обладнання, поповнення стада, кормів, насіння й добрив, на погашення боргів за рухоме майно. Розмір позики становить максимум 200 тис. дол. і видається на строк від 1 до 7 років. В окремих випадках кредит може становити до 400 тис. дол. Відсоткові ставки визначаються базовою ставкою Центрального банку США.

Варто відзначити й те, що пільгові умови кредитування передбачені спеціально для молодих людей на термін від 10 до 20 років на створення і облаштування ферм. Право на такий кредит мають молоді люди, що є учасниками організації «Майбутні фермери США» або інших аналогічних організацій. Власники ферм, які потерпіли від стихійних лих, мають право на отримання надзвичайного кредиту (максимум 500 тис. дол.) під 4,5% річних. Зазначимо, що найбільші пільги надаються малозабезпеченим фермерам та сільським жителям у межах програми із покращення житлових умов. Відсоткова ставка у цих випадках складає 1%.

Значну роль у реалізації заходів державної підтримки в США відіграє Міністерство сільського господарства, найважливішою функцією якого є підтримка сільського господарства, доходів фермерів та стабільності ринку. Бюджет цього Міністерства склав близько 88 млрд. дол. – у 2008 р., близько 93 млрд. дол. – у 2009 р., а у 2010 р. – 134 млрд. дол. [13]. Це колосальні засоби, які зумовлюють можливості реалізації широкого спектра програм підтримки американського продовольчого та агропромислового комплексів.

У 1997 р. Міністерство сільського господарства США вперше прийняло стратегічний план роботи, в якому визначено основну мету діяльності Міністерства, а пріоритети його діяльності окреслено так:

- поліпшення якості життя громадян США за допомогою підтримки товарного сільгоспвиробництва;
- забезпечення безпечним, повноцінним і доступним продовольством;
- раціональне використання орних, пасовищних і лісових земель;
- надання достатніх економічних можливостей для мешканців сільських регіонів;
- розширення доступу на світові ринки для продукції сільського й лісового господарств країни;
- зменшення кількості населення, що недоїдає, як усередині країни, так і за кордоном.

Розробляючи таку продовольчу політику, фахівці США в останні десятиліття використовували також нові підходи до визначення її конкретних цілей і засобів [4, с. 163; 7, с. 87–88]:

- перехід від сільськогосподарської (фермерської) політики до продовольчої, котра охоплює всі ланки продовольчого комплексу країни;
- оцінку взаємозв'язків продовольчого комплексу з національною економікою;
- орієнтацію не на боротьбу з надвиробництвом чи ліквідацією дефіциту, а на розроблення альтернативних програм для відносної стабілізації ринку з визначенням вирішальної ролі ринкового механізму;
- урахування більш тісної взаємодії внутрішнього і світового ринків продовольства тощо.

Проблема продовольчої безпеки в Західній Європі виникла після Другої світової війни. При цьому об'єднання продовольчих та аграрних ринків було на той момент складною проблемою через те, що кожна країна проводила власну продовольчу політику. З часом сформувалася ідея створення єдиної європейської системи, що сполучала б у собі підтримку ринків для забезпечення продовольчої безпеки, захист від дешевого імпорту з метою підтримки власного товаровиробника й продовольчого експорту.

Тому в 1957 р. шість країн (ФРН, Франція, Італія, Нідерланди, Бельгія й Люксембург)

підписали Римський договір, за яким утворили Європейське економічне співтовариство (ЄС). Цей договір передбачав формування єдиної агропродовольчої політики співтовариства з метою [14]:

– збільшити продуктивність сільськогосподарського виробництва шляхом технічного переозброєння й забезпечення раціонального розвитку, а також оптимального використання факторів виробництва;

– забезпечити справедливий рівень життя сільським мешканцям;

– стабілізувати продовольчі ринки;

– забезпечити гарантоване продовольче постачання;

– забезпечити розумні ціни на продовольство для споживачів.

У січні 1962 р. Рада Міністрів ЄС прийняла низку документів, що започаткували загальні продовольчий та аграрний ринки Європи. Було встановлено основні механізми регулювання ринків у єдиній агропродовольчій політиці, які діють і донині: цільові ціни, інтервенційні ціни, граничні ціни, змінний імпорتنний тариф та експортні субсидії [14]. Цими документами було сформульовано три фундаментальних принципи єдиної агропродовольчої політики ЄС: єдність ринку, загальне фінансування й преференції Співтовариству.

Варто звернути увагу на те, що підтримка високих цін всередині ЄС вважається одним з найдорожчих шляхів субсидування доходів, тому було ухвалено рішення про деяке зниження цін. Так, наприклад, уведені прямі доплати фермерам у випадку неперевищення досягнутого попереднього рівня виробництва ними продукції. Державні виплати здійснюються з розрахунку на гектар землі або на голову худоби в несприятливих умовах виробництва [15, с. 68].

Одним з головних механізмів у системі державного регулювання агропродовольчого ринку в зарубіжних країнах є підтримка відповідного рівня цін і цінової рівноваги. Система регулювання цін спрямована на підтримку фермерських цін на рівні, що дозволяє товаровиробникам не тільки відшкодувати власні витрати на виробництво, а й вести розширене відтворення.

Спільна агропродовольча політика ЄС передбачає також використання для регулювання аграрного ринку такий інструмент, як квотування. Сутність його в тому, що підтримка цін на продукцію зумовлює її надвиробництво, тому вводяться квоти на виробництво її певних видів (молоко, цукор, спирт, крохмаль тощо) з метою збереження високого рівня внутрішніх цін, недопущення надвиробництва, а також зниження витрат з бюджету ЄС.

У країнах ЄС установлені цінові дотації на придбання техніки, меліорацію земель, модернізацію ферм. У деяких державах ЄС практикуються прямі дотації з державного бюджету фермам, розміщеним у несприятливих природних умовах господарювання. Одержані виплати мають спрямовуватися на модернізацію виробництва. Значні субсидії держави виділяються на боротьбу з водною і вітровою ерозією.

Заслуговує на увагу й те, що у всіх країнах з розвиненою економікою існують програми страхування врожаю. Система компенсаційних платежів з державного бюджету страхує фермерів на випадок несприятливих погодних умов, повеней, епідемій тощо. Також існують бюджетні платежі, пов'язані з регіональною підтримкою, завдяки чому у фермерів

з'являється можливість ведення сільськогосподарського виробництва на розширеній основі в зонах з несприятливими погодними умовами [9, с. 64].

Зауважимо, що більшість фермерських господарств на Заході є господарствами сімейного типу. Існують також несімейні партнерства, проте партнерські відносини там детально врегульовані. До прикладу, у Великобританії є спеціальне законодавство, яке регулює партнерські відносини у сільському господарстві. Крім того, партнерство оформляється спеціальним договором, в якому визначається, як мають бути підготовлені рахунки, чи слід віддавати землю у спільну власність чи у власність одного із партнерів, чи буде у партнерів право використовувати землю після смерті її власника (маються на увазі відносини оренди) тощо [16, с. 6].

У країнах ЄС сімейна форма ведення сільського господарства має особливе значення. Саме у таких господарствах працюють професійні виробники сільськогосподарської продукції. Так, у Законі Франції «Про орієнтацію сільського господарства» від 04.07.1980 р. сформульовані основні напрями агропродовольчої політики держави; особливо наголошується на стимулюванні розвитку сімейних господарств, які вважаються основою сільськогосподарського виробництва в країні [2, с. 121].

Таким чином, країни ЄС активно стимулюють національне сільське господарство, в якому витрати на виробництво одиниці продукції, зазвичай, вищі від світових. У цьому випадку враховуються імпортно-експортні можливості товаровиробників, а особливості механізму підтримки аграрного сектору в кожній країні залежать від природно-економічних, географічних, зовнішньоекономічних умов.

Досвід державного регулювання агропродовольчих ринків у Новій Зеландії – країні з найнижчим рівнем підтримки аграрного сектору – характеризується радикальними заходами. Так, із другої половини 1970-х рр. і до 1985 р. країна проводила найбільш протекціоністську політику серед країн ОЕСР. Однак у 1985 р. уряд Нової Зеландії скасував практично всі заходи державної підтримки сільського господарства і продовольства. Роль держави збереглася лише в контролі ветеринарної та фітосанітарної ситуації в країні, а також у підтримці наукових досліджень в аграрній сфері.

Скасування субсидій призвело на першому етапі до падіння доходів фермерського сектору, зростання безробіття в сільській місцевості. Проте фермери досить швидко адаптувалися до нової ситуації й уже через три роки їхні доходи почали підвищуватися. Наслідком реформи стали зміни в аграрній та продовольчій структурах. Зросла кількість «партнерств фермерів», які обробляли 48% всіх сільськогосподарських угідь країни.

Важливу роль в адаптації до нових умов господарювання відіграли фермерські об'єднання. Зокрема, виробники об'єдналися в ради функціонування, що дозволило значно збільшити експорт сільськогосподарської продукції та пом'якшити наслідки скасування програм внутрішньої державної підтримки сільського господарства.

Отже, досвід Нової Зеландії свідчить про можливості побудови конкурентоспроможного агропродовольчого сектору без значної державної підтримки. Однак, на наш погляд, це стало можливим лише тому, що на момент скасування такої підтримки агропродовольчий сектор країни був економічно потужним і високотехнологічним.

Українська радикальна ідеологія продовольчої безпеки реалізується в Японії – країні, в якій уряд прагне максимально скоротити агропродовольчий імпорт. У результаті в аграрному секторі існує високий ступінь протекціонізму. Основними заходами регулювання аграрних ринків є державні ціни, зовнішньоторговельне регулювання й регулювання продовольчого постачання, а також структурні програми.

Закупівельні ціни в сільському господарстві регулюються трьома основними методами. На рис, пшеницю й ячмінь держава встановлює тверді закупівельні ціни. На цукровий буряк, цукрову тростину, яловичину, свинину, масло й сухе молоко існують мінімальні гарантовані ціни, на основі яких держава здійснює закупівельні інтервенції. На сою, рапс, молоко для перероблення встановлюються стандартні ціни, відповідно до яких визначаються різниці платіжів виробникам. Цінове регулювання перебуває в тісному взаємозв'язку із зовнішньоторговельним регулюванням. Так, в Японії провадиться політика обмеження на ввезення продовольства; щодо тих продуктів, за якими імпорт може конкурувати із внутрішнім виробництвом, встановлюються високі імпорتنі бар'єри. Наприклад, повністю заборонено імпорт рису, і це попри те, що держава купує й продає його на внутрішньому ринку за цінами, що перевищують світові в 6–8 разів [14].

Вагомою рисою регулювання японського агропродовольчого ринку є участь у цьому процесі великої кількості державних і квазідержавних агентств, а також широкої мережі кооперативів. Значне місце в аграрному бюджеті посідають екологічні програми й програми сільського розвитку. Однією з найважливіших складових агропродовольчої політики Японії є структурна політика, спрямована на укрупнення ферм [17].

Для підвищення рівня продовольчої безпеки й підтримки національних сільгоспвиробників країнами застосовуються різні форми державної підтримки агропродовольчого комплексу. Наприклад, в Угорщині уряд гарантує виробникові ціни на пшеницю, що буде використана у виробництві борошна. У Румунії до складу мінімальної ціни на пшеницю включено гарантований бонус. У Польщі створено спеціальне державне агентство, яке для підтримки ринкових цін і гарантування додаткового прибутку фермерам за спеціальною програмою здійснює інтервенційні операції під час перенасичення відповідним товаром внутрішнього ринку країни. У Чехії створено інтервенційний фонд, головними завданнями якого є інтервенційна й компенсаційна підтримка товаровиробників. В Узбекистані відповідно до програми самозабезпечення зерном з метою подвоєння його виробництва держава збільшила закупівельні ціни на пшеницю, жито і ячмінь до 300% від рівня ринкових цін.

У країнах Північної Африки, які часто зазнають посухи, держава оперативно реагує підвищенням мінімальної ціни насамперед на продовольчу пшеницю для запобігання збиткам фермерів. В Індії діють не лише програми підвищення мінімальної ціни підтримки на пшеницю, рис, кукурудзу та ячмінь, а й програма підтримки експорту пшениці через значні субсидії, які роблять її значно дешевшою на експортному ринку. Індія є яскравим прикладом країни, що розвивається, яка проводить політику цін, що передбачає масове субсидування споживачів сільськогосподарських продуктів і одночасно приховане обкладення податком виробників. Слід зазначити, що політика цін, що проводиться індійським урядом, поширюється лише на продукцію рослинництва і не впливає на тваринницьку продукцію [1, с. 14].

Цікавою є політика державної підтримки агропродовольства у Таїланді. Так, для збільшення виробництва головного для населення країни продовольчого продукту – рису держава реалізує програму продажу фермерам насіння гібридів рису за ціною, майже в 10 разів меншою за їхню комерційну вартість [2, с. 24–25].

На підставі порівняльного аналізу світового досвіду регулювання агропродовольчого комплексу зроблено висновки про високий рівень його державної підтримки в розвинутих країнах світу та країнах, що розвиваються (табл. 2).

Таблиця 2

Порівняльний аналіз світового досвіду державної підтримки агропродовольчого комплексу

№ з/п	Країна	Особливості регулювання
1.	США	З 80-х рр. XX ст. орієнтація на великотоварне виробництво, розвинуте законодавство про продовольчу безпеку. Близько половини субсидій отримують 15% великих фермерських господарств.
2.	Японія	У 80-х рр. XX ст. курс на аграрний протекціонізм. Пропаганда «японського» типу харчування. Експорт капіталу в «агропродовольчі» країни, які розвиваються. Групування різних сфер економіки.
3.	Німеччина	Підтримка фермерства в східноєвропейських регіонах країни, підтримка інтеграції. Єдина агропродовольча політика і підтримка з боку ЄС.
4.	Великобританія	Тенденція поєднання агропродовольчого сектору з промисловим капіталом. Розвиток кооперативів. Єдина агропродовольча політика і підтримка з боку ЄС.
5.	Франція	Пряме і непряме (на орендних відносинах) здійснення сільськогосподарського виробництва. Розвиток кооперативів та інших групових форм. Єдина агропродовольча політика і підтримка з боку ЄС.
6.	Італія	Втручання держави в агропромисловий комплекс щодо розмірів земельних ділянок, режиму використання сільськогосподарських земель, їх поліпшення та перетворення, надання допомоги землевласникам. Єдина агропродовольча політика і підтримка з боку ЄС.
7.	Польща	Агропродовольчий комплекс, в т. ч. сільське господарство, є індивідуальним, що стимулюється державою. Підтримка з боку ЄС.
8.	Нова Зеландія	Втручання держави в агропродовольчий комплекс є мінімальним. Значна підтримка наукових досліджень у агропродовольчій сфері. Велика увага фермерським об'єднанням.
9.	Індія	Державна підтримка рослинництва, а саме – експорту пшениці через значне субсидіювання.

Джерело: розроблено автором.

Розвиток ринкових перетворень потребує модифікації методів і форм державного регулювання агропродовольчого комплексу і за суб'єктами і об'єктами, і за рівнем державного регулювання. Ці тенденції характерні не лише для країн, які нещодавно стали на шлях ринкових реформ, а й для країн із розвинутою ринковою економікою. Принципові заходи державної політики в агропродовольчому комплексі України могли бути подібними до тих, які використовуються у провідних країнах. Проте обмеженість державного бюджету,

а також помилки, допущені в ході реформування економіки, поставили Україну перед необхідністю розробки більш гнучких інструментів державного регулювання [14].

Зазначимо, що виконання цих функцій досягається за допомогою різних інструментів, основними з яких є: квотування виробництва і збуту; платежі з розрахунку на одиницю площі і голову худоби; державні закупівлі, продаж і зберігання; гарантовані ціни; платежі за одиницю продукції або спожитого ресурсу; пільгове кредитування; державні гарантії кредитів; пільгове оподаткування; пайове субсидіювання інвестицій; повне державне фінансування; страхування; прискорена амортизація тощо. Оскільки одна і та сама функція державного регулювання агропродовольчого комплексу може виконуватися за допомогою різних інструментів, основним завданням науковців-економістів є обґрунтування оптимального їх поєднання.

Основні заходи державної підтримки агропродовольчого виробництва у провідних країнах світу згруповано за цільовою ознакою та подано у табл. 3.

Таблиця 3

**Заходи державної підтримки агропромислового виробництва
у розвинутих країнах світу [1, с. 15]**

№ з/п	Методи державної підтримки	Заходи держави
1.	Підтримка доходів виробників	– Компенсаційні платежі; – платежі за умови появи збитків від стихійних лих; – платежі за збиток унаслідок реорганізації виробництва.
2.	Цінове втручання на продовольчому ринку	– Підтримка внутрішніх цін на сільськогосподарську продукцію; – встановлення квот; – встановлення податків на експорт та імпорт продовольства.
3.	Компенсація витрат	– Субсидіювання та пільгове оподаткування за умови придбання добрив, кормів та отрутохімікатів; – субсидіювання виплат відсотків за отриманими кредитами; – субсидіювання виплат зі страхування майна.
4.	Сприяння розвитку ринку	– Виділення коштів на розробку й реалізацію ринкових програм; – субсидії на зберігання продукції; – Субсидії на проведення транспортних робіт із перевезення продукції всіх ланок агропродовольчого виробництва.
5.	Сприяння розвитку продовольчої інфраструктури	– Субсидії на будівництво господарських приміщень; – субсидії на здійснення іригаційних проектів; – субсидії на рекультивацию земель; – сприяння створенню фермерських об'єднань.
6.	Реалізація регіональних та загальнодержавних програм	– Виділення коштів на реалізацію державних програм розвитку продовольчого виробництва.
7.	Макроекономічна політика	– Проведення пільгової податкової політики; – підтримка національної валюти; – зовнішньоторговельна діяльність.

Підсумовуючи усе вищезначене, виділимо загальносвітові тенденції державного регулювання агропродовольчих ринків:

- посилення регуляторної ролі держави;
- значна дотаційність аграрного сектору в розвинених країнах і значно менший рівень такої підтримки в країнах, що розвиваються;
- переорієнтація державної підтримки, коли субсидіювання обсягів виробництва поступається прямій підтримці сільськогосподарських виробників;
- зростання рівня концентрації виробництва й капіталу в агропродовольчому комплексі;
- підвищення рівня протекціонізму в розвинутих країнах усупереч вимогам Світової організації торгівлі (СОТ) про необхідність поступового зниження рівня підтримки агропродовольчого виробництва.

Отже, напрями державного регулювання агропродовольчого комплексу в багатьох країнах світу, незважаючи на рівень їхнього розвитку, спрямовано на підтримку прибутків фермерів. Розвинені держави використовують різні інструменти державної підтримки галузі (урядові програми сприяння сільськогосподарським товаровиробникам, експортні субсидії, квоти, тарифи тощо).

Дослідивши зарубіжний досвід, відзначаємо, що у цих країнах створено системи помірною протекціонізму у функціонуванні агропродовольчого сектору, чого бракує вітчизняній практиці. Ми поділяємо думку багатьох економістів і експертів, відповідно до якої, поряд із системою протекціонізму, необхідно відрегулювати і розподілити заходи відповідальності між державою і виробником сільськогосподарської продукції. Найбільш гостро стоїть питання про бюджетну підтримку агропродовольчого комплексу. Засобів, що виділяються з бюджету, недостатньо, а про застосування принципу фінансової самодостатності галузі і говорити не доводиться. Важливою проблемою в умовах глибокої кризи сільських територій залишається й визначення оптимального розміру державної підтримки, що здійснюється з бюджетів різних рівнів. Крім того, необхідно збалансувати рівні державної підтримки з урахуванням ресурсного й адаптивного потенціалів сільських територій.

Література

1. Варченко О. М. Зарубіжний досвід державної підтримки сільськогосподарського виробництва та напрями його використання у вітчизняній практиці / О. М. Варченко // *Економіка та управління АПК*. – 2011. – Вип. 5 (85). – С. 11–16.
2. Власов В. І. Підтримка сільгоспвиробників у зарубіжних країнах / В. І. Власов // *Економіка АПК*. – 2004. – № 5. – С. 22–26.
3. Гнатюк С. А. Продовольча безпека та можливості її досягнення в Україні / С. А. Гнатюк // *Економіка АПК*. – 2005. – № 7. – С. 42–45.
4. *Міжнародний агробізнес : навч. посіб.* / [І. Ю. Сіваченко, В. Ф. Семенов, Д. В. Побережний та ін.]; за заг. ред. І. Ю. Сіваченко. – К., 2003. – 208 с.
5. Овчинников О. Г. Государственное регулирование аграрного сектора США : науч. пособ. / О. Г. Овчинников. – М. : Дело, 1999. – 663 с.

6. Світовий досвід розвитку державної політики щодо підтримки сільськогосподарського товаровиробника / [Ю. С. Коваленко, І. В. Охріменко, М. І. Асаула, О. В. Демченко] // *Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку: інформ.-аналіт. зб. Вип. 5/ за ред. П. Т. Саблука та ін.* – К., 2002. – 647 с.
7. Черевко Г. В. Маркетинг продовольчого ринку: досвід США та проблеми України / Г. В. Черевко, О. Г. Фадєєва, Г. В. Астратова // *Економіка АПК.* – 1996. – № 4. – С. 86–90.
8. Черняков Б. А. Роль и место сельскохозяйственных предприятий в аграрном секторе США / Б. А. Черняков // *Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий.* – 2001. – № 5. – С. 9–15.
9. Онегіна В. Зміна аграрної парадигми та державна аграрна політика у розвинутих країнах / В. Онегіна // *Економіка України.* – 2010. – № 11. – С. 62–72.
10. Сільське господарство України : стат. щоріч. за 2010 р. / [за ред. Ю. М. Остапчука]. – К. : Держкомстат України, 2011. – 384 с.
11. Єгоров Б. Стан харчування населення України / Б. Єгоров, М. Мардар // *Товари і ринки.* – 2011. – № 1. – С. 140–147.
12. Полозенко Д. В. Прямі та непрямі форми державної підтримки сільськогосподарських підприємств / Д. В. Полозенко // *Економіка АПК.* – 2009. – № 5. – С. 40–44.
13. *Budget Summary and annual performance plan. U.S. Department of agriculture* [Електронний ресурс]. – Режим доступу до докум. : <http://www.obpa.usda.gov/budsum/FVbudsum>.
14. Майстро С. В. Досвід державного регулювання агропродовольчих ринків у зарубіжних країнах [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kbiara.kharkov.ua/e-book/db/2007-1-1/doc/5/05.pdf>.
15. Шпаар Д. Реформа общей аграрной политики в Евросоюзе и ее последствия для ФРГ / Д. Шпаар, К. Беме // *АПК: экономика, управление.* – 2008. – № 7. – С. 67–76.
16. Устюкова В. В. Крестьянское хозяйство / В. В. Устюкова. – М. : Знание, 1992. – 64 с.
17. *The European Union's Common Agricultural Policy: Pressures for Change / United State Department of Agriculture // International agriculture and trade reports. WRS-2009-2.* – 2009. – October.
18. Калашнікова Т. Про ефективність державної підтримки агропродовольчого сектору України / Т. Калашнікова // *Вісник ЛАНУ: економіка АПК.* – 2009. – № 16 (2). – С. 90–93.